

PODPORA VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI - INSPIRATIVNÍ POHLED NA ZAHRANIČNÍ PROJEKTY

Adriana Sychrová

Anotace

Příspěvek seznamuje s problematikou podpory vzdělávání dítěte v náhradní rodinné péči. Poukazuje na danou problematiku z pohledu dítěte, náhradních rodičů, školy a podpůrných institucí. Jako inspiraci přináší pohled ze zahraničí.

Klíčová slova:

vzdělávání, dítě, náhradní rodinná péče, podpora, systém služeb

Support of Education of Children in the Substitute of Family Care – Inspirational View of Foreign Projects

Abstract

The contribution introduces the issue of support of education of children in substitute of family care. It thinks of the issue from the point of children, substitute parents, school and supporting organizations. As inspiration it brings a foreign view.

Key words:

education, child, substitute of family care, support, system of social services

Úvod

Tématem následujícího příspěvku je problematika vzdělávání dětí žijících v náhradní rodinné péči. Jde o oblast, která není doménou jednoho oboru, ale vědní disciplíny se v ní stýkají. Pro sociální práci je konkrétní řešení vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči okrajovou záležitostí, stejně jako pro samotnou pedagogiku. Možná právě proto nedošlo v České republice k systematickému zkoumání, které by přineslo aktuální informace o situaci v oblasti vzdělávání dětí, jejich školní úspěšnosti, problematických tendencích, spolupráci rodiny

a školy, informovanosti náhradních rodičů, škol a sociálních pracovníků v oblasti školské legislativy, vzdělávacího systému a existence a rozvoje podpůrných vzdělávacích iniciativ. Dostupné výzkumy uvádějí zmíněnou problematiku pouze okrajově (např. výzkumy Svobodové, Bauera či Bubleové). Současná diskuse o nutných změnách v systému péče o ohrožené děti, možnosti nových forem profesionální pěstounské péče, tendence k minimalizaci ústavní péče a rozvoji sanační práce s rodinou nás přivádí ke zkušenostem v zahraničí, kde je na vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči kladen mnohem větší důraz (Choice 2001, Finkelstein 2002). K řešení a analýze situace ve vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči nás přivádějí i samotní náhradní rodiče, kteří deklarují nedostatek služeb a podpůrné péče ze strany obecních úřadů, škol a neziskových organizací (např. Haberlová, Bubleová 2007).

Cílem příspěvku je přispět do diskuse o náhradní rodinné péči z pohledu pedagogického, propojit jej s pohledem sociální práce a pokusit se zamyslet nad perspektivami podpory vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči.

1 Náhradní rodinná péče

„Náhradní rodinná péče je forma péče o děti, kdy je dítě vychováváno náhradními rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině. Tou je u nás zejména **adopce (osvojení) a pěstounská péče**“ (Matějček 1999, s. 31). Uvedené typy náhradní rodinné péče se liší svým právním vymezením, typologií dětí, které do náhradní rodinné péče přicházejí, a motivací rodičů k přijetí dítěte. O náhradní rodinné péči vždy rozhoduje soud.

Osvojitelé jsou nejčastěji bezdětné páry, kterým se nedaří mít vlastní děti. Nároky budoucích osvojitelů jsou pak zpravidla vyšší (co nejzdravější a co nejmenší dítě), na dítě čekají několik let. Osvojením vzniká mezi dítětem a osvojitelem vztah jako mezi biologickými rodiči a vlastními dětmi.

Pěstounská péče je státem garantovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje hmotné zabezpečení dítěte i odměnu těm, kteří se ho ujali. Pěstoun má právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti v běžných věcech, k výkonu mimořádných záležitostí žádá souhlas zákonného zástupce dítěte. Děti, které přicházejí do pěstounské péče, jsou děti vyžadující trvalou individuální péči. Motivací pěstounů k přijetí dítěte bývají altruistické tendence a pomoc potřebnému dítěti. Děti, které jsou umísťovány do pěstounské péče, jsou zejména sociálně osiřelé, osvojení brání nesouhlas rodičů. Dále se jedná o děti se zkušeností s ústavní péčí, s nejrůznějšími obtížemi zdravotními či psychomotorickými,

děti školního věku, sourozenecké skupiny nebo děti, které již neúspěšně prošly náhradní rodinnou péčí atd.

2 Charakteristika dětí v náhradní rodinné péči

Dítě, které přichází do náhradní rodiny, můžeme obecně charakterizovat jako dítě se specifickou formou handicapu – psychosociálního (dětí zanedbané, nechtěné, týrané, zneužívané, děti s vývojovými a výchovnými problémy nebo děti rodičů s psychiatrickým onemocněním, alkoholiků a drogově závislých atd.), sociokulturního handicapu (dětí odlišného etnika, děti z nevyhovujícího sociálně-ekonomického prostředí, děti matek vyrůstající v ústavní péči) nebo handicapu zdravotního (dětí s vývojovými vadami, tělesně a mentálně postižené nebo chronicky nemocné atd.). Často pak dochází ke kumulaci různých forem handicapů a následná socializace dítěte v náhradní rodině i ve školním prostředí pak může vykazovat problematické tendence (Sychrová 2008).

S. Christian (2003) popisuje situaci v USA, kde žije 500 000 dětí v pěstounské péči podobně. Vzhledem k odlišným podmínkám v systému náhradní rodinné péče, ve kterém je kladen silný důraz na biologickou rodinu, její sanaci, návrat dítěte domů a rozvoj podpůrných iniciativ, je v USA využívána tzv. profesionální pěstounská péče. Bývá zaměřena na specifické skupiny dětí s konkrétními potřebami. Existuje pak pěstounská péče respitní (úlevová), azylová, sociálně-pedagogická (terapeutická), krátkodobá, střednědobá, pro nezletilé matky s dítětem atd. **Profesionální pěstounská péče** pak nemusí být dlouhodobým řešením situace dítěte, jako je tomu u nás v běžné pěstounské péči. Proto se za širší determinantu školní úspěšnosti udává kromě handicapů ještě: separace od rodičů a trauma ze střídání pěstounských rodin často doprovázené změnou školy (Schwarz 1999). P. Choice (2001) ve svém výzkumném šetření *Education for Foster Children* popisuje situaci v Kalifornii a udává, že dítě vystřídá až 6 pěstounských rodin.

3 Pěstouni mají právo na služby

Konkrétní situaci v České republice lze částečně analyzovat např. z většího výzkumného šetření V. Haberlové a V. Bubleové (2007), které prováděly v náhradních rodinách v roce 2006 v rámci projektu *Pěstouni mají právo na služby*. Cílem sociologické ankety bylo zjistit právní informovanost náhradních rodičů (především pěstounů), jejich zkušenosti s poskytovanými službami a jejich kon-

krétní potřeby. Ačkoli výzkum nebyl zaměřen na pedagogické aspekty náhradní rodinné péče, umožňuje nám nahlédnout do složité situace náhradních rodin ve vztahu ke vzdělávání dětí.

Výzkum pracuje s 688 respondenty (náhradními rodiči). V náhradních rodinách zahrnutých do výzkumu tehdy žilo 2669 dětí, průměrný počet dětí žijících v těchto domácnostech byl 3,9, z toho 2,2 u dětí v pěstounské péči, 0,3 u dětí v osvojení a 1,4 u ostatních dětí. Autorky uvádějí, že za těmito průměrnými údaji se skrývají mnohdy velmi početné rodiny s deseti a více dětmi (v souboru zhruba 4 % domácností). Téměř pětina pěstounů (17 %) pak pečuje o čtyři a více dětí svěřených do pěstounské péče. Tři pětiny dětí svěřených do pěstounské péče bylo ve věku povinné školní docházky. Pouze třetina pěstounských rodin vychovává děti, které nemají žádný nebo pouze jeden handicap, zbývající dvě třetiny pěstounských rodin se u svěřených dětí potýkají s vícečetnými poruchami a problémy. Nejčastěji se jedná o kombinaci dvou až čtyř handicapů (43 %).

Tabulka č. 1: Potíže dětí ve vztahu ke vzdělávání

	Alespoň u 1 dítěte v rodině v %
Poruchy pozornosti	55
Poruchy učení	53
Hyperaktivita	44
Poruchy chování	42
Častá nemocnost, lehčí zdravotní postižení	34
Těžké zdravotní postižení	21

Zdroj: Haberlová a Bubleová (2007)

Také další výzkum J. Janíčkové (2002) provedený v roce 2001 v Jihomoravském kraji ukazuje jako nejčastější problémy ty, které jsou spojeny s výchovou a vzděláváním u 36 % dětí. Vysoký počet dětí se specifickými potřebami, které vyžadují odpovídající péči, pak klade mnohem větší nároky na náhradní rodiče, ale i na učitele, školu a sociální pracovníky.

4 Podpora vzdělávání z pohledu náhradních rodičů

Náhradní rodiče kladou na vzdělání dětí důraz, dá se však říci, že to není za každou cenu. Velkým rozdílem bývá i lpění na vzdělání u adoptivních rodičů, a naopak v pěstounských rodinách nemá škola tak výsadní postavení, vzdě-

lávání se více přibližuje potřebám dítěte a na děti nejsou kladeny tak vysoké požadavky. Z. Matějček (2002, s. 29) hodnotí situaci následovně: „V pěstounských rodinách se dětem dostává ocenění především za úspěchy v činnostech mimoškolních – pokud jsou ve zvláštních školách, tedy i za úspěchy školní. Od dětí se toho v pěstounských rodinách příliš neočekává – následkem toho je každý jejich drobný úspěch pro nejbližší sociální okolí příjemným překvapením provázeným spontánním projevem uznání a ocenění.“ Hovoří pak dokonce o resiliентní funkci školy.

Pomoc, která pěstounům nejvíce chybí (Haberlová, Bubleová 2007), směřuje do čtyř oblastí – **péče o děti s výchovnými nebo vzdělávacími problémy (64 %)**, finanční zajištění domácnosti (64 %), samostatné bydlení dospělých dětí (61 %) a **vzdělání dětí** uvádí polovina až dvě třetiny pěstounů. Náhradní rodiny deklarují svou samostatnost a neobracejí se na podpůrné služby příliš často. Pokud využívají podpůrných služeb, jde často již o závažnější problémy. Míra využití odborných služeb souvisí také s kumulací handicapů u jednotlivých dětí.

5 Podpora vzdělávání z pohledu školy

Základní školy nevytvářejí žádné speciální programy pro děti v náhradní rodinné péči. Dětem je nabízena dostupná pedagogicko-psychologická pomoc, často pak ve spolupráci s pedagogicko-psychologickou poradnou. V našem případě se týká především dětí, které lze označit za děti se specifickými vzdělávacími potřebami. Dále mohou náhradní rodiny využít veškeré služby poskytované školami v rámci mimoškolních aktivit, doučování ve škole atd.

Oproti zkušenostem ze zahraničí se náhradní rodičovství považuje mnohem více za soukromou záležitost, učitelé mnohdy ani netuší, že jejich žák pochází z náhradní rodiny. Často se skutečnost sdělí až při řešení závažnějších výchovných nebo vzdělávacích problémů.

Žák z náhradní rodiny nemusí vykazovat žádné problematické tendence v prostředí školy a škola je pro dítě místem stability a podporujícího prostředí. Na druhou stranu je možné sledovat i opačné situace, kdy zproblematizování samotného dítěte (rodiny) může vést až k nestandardním řešením ze strany školy či náhradní rodiny. Hledání dialogu mezi náhradní rodinou a školou se tak stává předpokladem pro vytvoření výchovného partnerství v rámci společné strategie vyjednávání (srov. Sychrová 2008).

Vztahy se školou mohou u náhradních rodičů ovlivňovat následující faktory:

- zvýšený ochranný postoj rodiny k prosazování zájmu dítěte
- obavy, že neobstojí jako rodiče
- nedostatečné komunikační schopnosti
- nedostatek seriózních argumentů při vyjednávání
- neznalost práv a možností pomoci a podpory pro dítě s handicapem ve škole
- možnost komunikace se školou za účasti mediátora.

Za důležité faktory podpory vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči z hlediska školy lze považovat následující:

1. Informovanost.

Jedná se o informace o situaci konkrétního žáka v náhradní rodině, jeho pozitivních stránkách, pravděpodobných obtížích atd. Za důležité můžeme považovat rozšíření povědomí o náhradní rodinné péči ze strany učitelů. Oboustranná informovanost může významně napomoci k hledání cesty, jak konkrétně podpořit žáka. V Kalifornii existuje dokonce tzv. Vzdělávací a zdravotní pas, do kterého jsou zaznamenány veškeré informace o dítěti a jejich změny, včetně školní úspěšnosti. Účelem je dobře informovat a umožnit tak přístup k odpovídajícím službám (Choice 2001).

2. Identifikace dětí se specifickými vzdělávacími potřebami.

3. Identifikace konkrétní podpory a pomoci dětem se specifickými vzdělávacími potřebami (v ČR využití Zákona č. 561/ 2004 Sb., č. 564/2004 Sb., Vyhlášky MŠMT ČR č. 73/2005 Sb. a č. 72/2005 Sb.). Jako příklad můžeme uvést individuální vzdělávací program pro žáka nebo využití asistenta pedagoga.

4. Podpora a pomoc dětem s ostatními handicapy.

5. Zvyšování kompetencí učitelů.

6. Rozvoj vztahů mezi náhradní rodinou a školou na bázi výchovného partnerství.

6 Perspektivy podpůrných služeb inspirované pohledem do zahraničí

Základním předpokladem vytvoření širší a účinnější podpory vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči je **úzké propojení sféry vzdělávání a sféry sociální práce** v teoretické i praktické rovině a také na úrovni institucionální. Mnohem častější je např. v USA nebo ve Velké Británii spolupráce mezi školskými úřady, soudy, neziskovými organizacemi (agenturami poskytujícími služby náhradním rodinám), školami a samotnými náhradními rodinami. V současné době u nás

nebývá pravidlem, aby se sociální pracovník zabývajícím se sociálně-právní ochranou dítěte věnoval současně školské problematice. Vzhledem k objemu práce sociálních pracovníků na úřadech to ani není možné. Zajímavý pilotní projekt v této souvislosti proběhl v New Yorku (Finkelstein 2002). Jednalo se o tříletý projekt s názvem *Safe and Smart*, který vedl Vera Institute of Justice pro Státní správu služeb pro děti. Sociální pracovníci státní správy byli přemístěni přímo do škol v Bronxu a představeni jako „vzdělávací asistenti“. Poskytovali pak intenzivní podporu dětem v pěstounské péči přímo v terénu. Sami pracovníci byli překvapeni, s jakými problémy se setkávali.

V českém prostředí se nabízí dvě možná řešení propojení sociální práce a oblasti vzdělávání. Za prvé vyčlenit jednoho sociálního pracovníka, který se bude problematice vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči věnovat, poskytovat poradenství, přímou práci v terénu, ale také vzdělávat náhradní rodiče a informovat je o jejich právech a možnostech.

Za druhé jde o možnost rozšíření služeb poskytovaných neziskovými organizacemi o oblast vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči. Vzhledem k poptávce náhradních rodin po těchto službách již tyto služby existují např. v chrudimském občanském sdružení Amalthea, ve kterém působí odborníci i jako mediátoři při vyjednávání mezi náhradní rodinou a školou, popř. řeší různé konflikty či nedorozumění.

Další formou podpory dětí v zahraničí je **doprovázení a doučování dětí**, poskytované především prostřednictvím občanských a komunitních iniciativ buď v domácím prostředí nebo ve školách (Christian 2003). Zahraniční zkušenosti hovoří dále o možnosti **tutoringu a mentoringu** pro mládež. Uvádí se např. **spolupráce s univerzitami** a zapojení mládeže z náhradních rodin do krátkých či víkendových letních škol, které jsou zaměřeny na rozvoj sociálních dovedností a propojení s praxí.

Zajímavým příkladem rozšíření služeb jsou **svépomocné iniciativy rodičů**. Kalifornský program *Parents Helping Parents* poskytuje okamžitou a intenzivní pomoc dětem v náhradních rodinách, které čelí nejrůznějším bariérám ve vzdělávání. Jsou jim jakýmsi advokáty, navštěvují děti ve školách, sledují je ve třídách, setkávají se s náhradními rodiči, učiteli, vedením školy a sociálními pracovníky. Někdy pomáhají psát dopisy jménem dítěte a informují náhradní rodiče o potřebách a právech dětí se specifickými potřebami v rámci vzdělávacího systému (Choice 2001).

Jiným příkladem je pak i možnost **finanční podpory vzdělávání dětí** v náhradní rodinné péči. Takový program je vytvořen ve Velké Británii (Dorset). Finanční

částka bývá prostřednictvím úřadů přidělena místním školám pro všechny děti v pěstounské péči. Umožňuje použít prostředky v rámci individuálních potřeb dítěte většinou pro doplňkové vzdělávací činnosti. Škola konzultuje konkrétní využití financí se samotným dítětem, náhradními rodinami a sociálními pracovníky vždy v souladu s individuálním vzdělávacím plánem dítěte (*A better education for children in care*, nedatováno).

Celkově lze shrnout, že vytvoření podpůrných vzdělávacích služeb je zaměřeno na:

1. přímou podporu dětem,
2. podporu náhradních rodin,
3. podporu sociálních pracovníků a dalších odborníků,
4. podporu ve škole.

V České republice je podpora vzdělávání dětí v náhradní rodinné péči novým tématem, které čeká na systematictější zpracování. Mnohem otevřenější přístup k otázkám náhradního rodičovství otevírá i nové možnosti v podpoře vzdělávání dětí. Zatím k těsnějšímu propojení sociální práce a vzdělávání nedošlo. Můžeme se poučit ze zahraničních zkušeností, zjistit, jaké služby náhradní rodiny preferují nebo postrádají u nás a v rámci odborné diskuse se pokusit propojit teorii s praxí. Sama autorka se v rámci disertační práce zaměřuje na pedagogické aspekty náhradní rodinné péče, zpracovává kvalitativní výzkumné šetření o vztazích mezi náhradní rodinou a školou a připravuje ve spolupráci s katedrou věd o výchově Fakulty filozofické Univerzity Pardubice analýzu širšího výchovně-vzdělávacího prostředí zaměřené na náhradní rodinnou péči v České republice. Přenesení poznatků do praxe pak otevírá cestu k optimálnímu rozšíření podpůrného systému náhradní rodinné péče v České republice.

Literatura

- A better education for children in care*. [on line]. London, Social Exclusion Unit, nedatováno. [cit. 2009-01-20]. Dostupný z <http://www.everychildmatters.gov.uk/_files/4B0E6C643FA0BF05E3BD2AFF3D7C9A63.pdf>.
- CHOICE, P. *Education for foster children: Removing barriers to academic succes*. [on line]. Berkeley: University of California, 2001. [cit. 2009-02-20]. Dostupný z <<http://cssr.berkeley.edu/pdfs/educf27.pdf>>.
- CHRISTIAN, S. *Educating Children in Foster Care*. [on line]. NY, National Conference of State Legislatures, 2003. [cit. 2009-03-07]. Dostupný z <<http://www.ncsl.org/programs/cyf/cpieducate.pdf>>.

- FINKELSTEIN, M. *What keeps children in foster care from succeeding in school?* [on line]. New York: VERA Institut of Justice, 2002. [cit. 2008-02-07]. Dostupný z <http://www.vera.org/publication_pdf/169_280.pdf>.
- HABERLOVÁ, V., BUBLEOVÁ, V. *Zpráva z dotazníkového šetření v pěstounských rodinách*. [online]. 2007 [cit. 2008-01-09]. Dostupný z <http://www.pestounskapece.cz/do_zprava.php>.
- JANÍČKOVÁ, J. Jak jsou na tom pěstounské rodiny s větším počtem dětí? *Náhradní rodinná péče*, 2002, roč. V, č. 1, s. 24-25. ISSN 1212-3765.
- MATĚJČEK, Z. a kol. *Náhradní rodinná péče, průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
- MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J. Resilientní funkce školy u dětí z pěstounské péče. *Náhradní rodinná péče*, 2002, roč. V, č. 3, s. 27-29. ISSN 1212-3765.
- SCHWARTZ, W. *School Support for Foster Families*. [online]. 1999 [cit. 2008-12-09]. Dostupný z <<http://www.ericdigests.org/2000-2/foster.htm>>.
- SYCHROVÁ, A.: *Rodina a dítě v náhradní rodinné péči: pedagogický pohled na problematiku*. Banská Bystrica: UMB, 2008, s. 260-277.

Kontaktní údaje na autora:

Mgr. Adriana Sychrová

Katedra věd o výchově, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice

Studentská 97, Pardubice 532 10

e-mail: adriana.sychrova@upce.cz

Telefon: 466 036 772